

ВЕНЕТА САВОВА

НОВИ СВЕДЕНИЯ ЗА БОГОСЛУЖЕБНАТА ТРАДИЦИЯ НА СВ. ЙОАН ВЛАДИМИР

Целта на статията¹ е да представи резултатите от по-мощното проучване на словесната традиция за св. Йоан Владимир,² което в пълен обем излезе като монография в Библиотека *Охридски извори*.³

Нека в началото накратко да припомним кой е св. Йоан Владимир. Светецът е дуклянски (зетски) княз, който твърде млад заема владетелското място в края на X в. след смъртта на баща си княз Петрислав. Умира мъченически, посечен по заповед на българския цар Иван Владислав на 22 май 1016 г. На тази дата (или на 3 юни по стар стил) се отбелязва паметта му на владетел-мъченик. Най-ранната информация за живота на светеца се открива в кратките сведения от *Синописиса* на Йоан Скилица⁴

(¹) Статията е подготвена във връзка с работата по проект *Миграция на текстовете в културното пространство на SLAVIA ORTHODOXA*, Договор № ДНТС/Русия 02/13 от 15 юни 2018 г.

(²) В последните години бяха публикувани редица нови издания за светеца: *Научна konferencija 1000-godišnjica svetog Jovana Vladimira. Zbornik radova sa naučne konferencije 21. oktobar 2016. godine*. CANU, Podgorica 2017; *У спомен и славу Светог Јована Владимира*, књига 1. Цетиње 2015; *У спомен и славу Светог Јована Владимира*, књига 2, свеска 1. Цетиње 2016; *У спомен и славу Светог Јована Владимира*, књига 2, свеска 2. Цетиње 2016; Сашо Цветковски, Виктор Недески, Александар Димоски. *Свети Јован Владимир: хагиографија-химнографија-иконографија*. Скопје, 2016; “Црквене студије”, 13 (2016).

(³) Венета Савова, *Песни за св. Йоан Владимир. Издание и изследване на словесната традиција за свети Йоан Владимир*. София 2018.

(⁴) Фрагментите от *Синописиса*, свързани със св. Йоан Владимир, и допълненията от Михаил Девошки се ползват по изданието на Илия Илиев, *Добавки на епископ Михаил Даволски от 1118 г. към „Исторически свод“ на Йоан Скилица (XI в.)* в книгата на Васил Гюзелев, *Извори за средновековната ис-*

и в XXXVI глава на *Дуклянския летопис*.⁵

Сведенията за светеца според *Дуклянския летопис*⁶ и възхождащите към нея извори⁷ са еднородни и затова работно ги обособих в група, която нарекох *дуклянска традиция*. Накратко, основните елементи от житийната история според тази традиция са свързани с пленяването на владетеля от цар Самуил и оковаването му в тъмница в Преспа; тук в него се влюбва Самуиловата дъщеря Теодора-Косара, която иска от баща си да се ожени за пленения крал. След сватбата Владимир става васален дуклянски владетел, а до възкачването на Иван Владислав на българския престол Владимир управлява миролюбиво и справедливо своите земи. След смъртта на Самуил и скорошното убийство на престолонаследника Гаврил-Радомир Иван Владислав замисля убийството и на Владимир. Подмамва го с лъжлива клетва в Преспа и след като неговите войници не успяват да го убият по пътя, посичането му е извършено пред храма в Преспа. Тялото на невинния владетел-мъченик е погребано в храма, а не след дълго е пренесено от съпругата му Косара в храма на Богородица в Пречиста Краинска в близост до Шко-

тория на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сборки и архиви. София 1994, стр. 45-57, 263-265, от антологията на Василка Тъпкова-Заимова, „Българи родом...” *Комитопулитe, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция*. Второ допълнено и преработено издание. София 2014, стр. 73-95, 95-102, и *Гръцки извори за българската история*, т. 4. София 1961, стр. 287.

(⁵) Дискусията и богатата библиография за *Дуклянския летопис* могат да се проследят в обширните коментари на Тибор Живкович в *Gesta Regum Sclavorum*, т. 1-2. Ed. Tibor Živković. Belgrade 2009; Сергей Алексеев, *Летопись попа Дуклянина: перевод и коммендарий*. Петербургское востоковедение, Санкт-Петербург 2015; Виктор Недески, *Хагиографските и химнографските традиции за свети Јован Владимир*, in Сашо Цветковски, Виктор Недески, Александар Димоски. *Свети Јован Владимир: хагиографија-химнографија-иконографија*. Скопје 2016, стр. 12.

(⁶) *Gesta Regum Sclavorum*, т. 2, цит., pp. 125-139.

(⁷) Разказът за крал Владимир в XXXVI глава на *Дуклянския летопис*, както и фрагментите за владетеля в *Синописа* на Скилица, се предават от редица по-късни историографи в техните исторически сводове (Мавро Орбини, Джакомо ди Пиетро Лукари, Шарл Дюканж, Йосиф Асемани, Шарл Лебо, Андрия Качич-Миошич и др.).

дренското езеро. Косара става монахиня, а след смъртта ѝ тя е погребана при нозете на съпруга си. Иван Владислав е убит мистериозно от ангел с лице на Владимир пред стените на Драч.

По-различна е житийната история за светеца в агиографските текстове, които отразяват оформилото се в манастира на светеца в близост до Елбасан предание. Всъщност старинно житие и служба за него не са запазени, макар да има ясни свидетелства за съществуването им.⁸

Кои са тези различни елементи на разказа за светеца според елбасанската традиция?⁹

Той е с български владетелски произход (и се нарича български цар). Името му вече е Йоан Владимир (за разлика от Владимир в *Дуклянския летопис*); син е на Неман и внук на българския цар Симеон, а майка му е гъркинята Анна. Родителите му са го оженили за дъщерята на цар Самуил, без да се споменава името ѝ; няма я историята за пленничеството и влюбването на

(⁸) Категоричността на това твърдение е напълно основателна предвид наличието на явни текстови свидетелства в *Синаксара* („Това, християни мои, е хубавият и кратък синаксар на светеца, а в голямата книга, която се изгуби, имаше повече и от последованието, и от разказването. В сръбските книги са запазени по-добре житието и чудесата на светеца...”) и *Похвалното слово* („Словото и житието на светеца се преведоха на ромейски от езика на българите и историята за него е следната.”) от *Гръцката служба* за светеца. Освен това детайлният анализ на песнопенията в *Службата* потвърждава наличието на по-стар пласт, свързан с почитта към светеца в Драч. Венета Савова, *Песни за св. Йоан Владимир. Издание и изследване...*, цит., стр. 54, 58, 59, 66, 195; Виктор Недески, *Хагиографските и химнографските традиции...*, цит., стр. 35-36.

(⁹) Тези текстове са: *Краткото житие* от долния регистър на Владимирова икона, гравирана от Христофор Жефарович през 1741 г. (Атанас Шопов, *Един документ за българската история*, “СБНУ”, 2, 1890, стр. 115-118; Стојан Новаковић, *Први основи словенске књижевности међу балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари*. Београд 1893, стр. 282-284; Виктор Недески, *Хагиографските и химнографските традиции...*, цит., стр. 148, снимка 23), *Краткото житие* в *Синаксара* на Никодим Светогорец от 1819 г. (Νικόδημος Αγιορείτης. Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού. Τ. 3^{ος}, Έν Βενετίᾳ 1819, стр. 59-60) и *Житието* на светеца от *Дамаскина* на Йонче Снегар от 1870 г. (Иван Снегаров, *Жития на народни светии, писани на охридско наречие с гръцко писмо*, “Македонски преглед”, 5-6, 1925, стр. 23-34).

царската дъщеря. След сватбата светецът запазва своето девство, а темата за целомъдрието е основна за тази житийна версия. В проява на своята праведност владетелят има мистично преживяване по време на лов, когато му се явява орел, носещ кръст, а на мястото, където птицата каца, по-късно той построява храм, в който се моли често. Съпругата на светеца започва да проявява ревност, освен това със своя брат са тайни еретици, поддръжници на богомилството и масалианството, които ненавиждат православното благочестие на владетеля. Темата за богомилската и масалианската ерес е една от важните особености на тази група от текстове. Тя се появява още в началото, когато се представя потеклото на светеца и се изреждат част от светите Седмочисленици, които, според съставителите, са се борили активно с тези еретици. Убийството на Йоан Владимир е извършено от братя на съпругата му – т.е. от шурей му (безименен) – по време на съвместното им завръщане от победоносни битки. Убиецът не успява с първия удар, след което светецът дава своята сабя, за да бъде посечен в името на Православието и на чистата вяра. Много важна особеност е появата на мотива за кефалофорията. След посичането светецът сам взема главата си и, възседнал маггарето си, стига до мястото, където се съхраняват мощите му по-късно (а това със сигурност е елбасанският манастир „Св. Йоан Владимир“). След това оставя главата си и умира, а девственото му тяло е погребано. Започват да се случват чудеса, изцеления и изтичане на миро. Убиецът, покосен от бяс, започва да яде сам месата си и умира, а съпругата се покаява и моли за прошка.

Както е видно от изложеното дотук, за светеца са се оформили две традиции, които по своеобразен начин представят неговия благочестив живот. Сред изворите има и два текста, в които личи познаване и на двете традиции. Първият е съставеното от Викентий Ракич *Славянско житие*, което е включено в *Славянска преводна служба* от 1802 г.,¹⁰ а вторият – *Зографското житие* от 1887 г.,¹¹ за което ще стане дума по-нататък.

(¹⁰) Последованіе свѣтѣ великомѣченника чюдотворца и мѣроточца Іоанна Владиміра царѣ сѣрвскѣго. Въ Венеціи 'ѡ.

(¹¹) Венета Савова, *Песни за св. Йоан Владимир. Издание и изследване...*,

Тъй като целта ми е да представя новите сведения за литургическата тридидия на светеца, до които стигнах в проучването си, ще си позволя да разделя изложението на три части, посветени съответно на: службите за св. Йоан Владимир, на новооткритото *Зографско житие* за светеца и на неизвестния *Гръцки акатист* за св. Йоан Владимир.¹²

Нови сведения за службите за св. Йоан Владимир

Известно е, че *Службата* е отпечатана през 1690 г. във Венеция.¹³ Тя е триделна с обширно предисловие от издателя Йоан Папа (родом от Неокастро/ Елбасан), в което се казва, че той е помолил еп. Козма Китийски, предишния митрополит на Китийската епархия в Кипър и тогавашен игумен на Елбасанския манастир, да му изпрати службата с житието на светеца, за да я отпечата. След корекция службата е издадена и изпратена на манастира с поръка да се разпространи в другите епархии на Охридската архиепископия. По-късно се отпечатват още три нейни издания: през 1741 г. в Мосхопол,¹⁴ през 1774 г.¹⁵ и 1858 г.¹⁶ отново във Венеция, като всяко от тях има свои особености в състава, които не се отнасят до ядрото от химнографски произведения.¹⁷ В резултат на системното проучване на *Гръцката служба* днес с убеденост може да се каже, че тя има неедноро-

цит., стр. 82-93.

(¹²) Росен Русев, Венета Савова, *Неизвестен гръцки Акатист за св. Йоан Владимир*, “Филологически форум”, 9 (2019), стр. 83-111.

(¹³) *Ακολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ*. Ἐν Βενετία 1690. (= “Cyrillomethodianum”, 10, 1986, p. 269-284).

(¹⁴) *Ακολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ*. Ἐν Μοσχόπολει 1741, стр. 32-47. (= “Cyrillomethodianum”, 10, 1986, стр. 164-186).

(¹⁵) *Ακολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ*. Ἐν Βενετία 1774.

(¹⁶) *Ακολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ*. Ἐν Βενετία 1858.

(¹⁷) Детайлно описание на състава на *Гръцката служба* във четирите ѝ издания е направено във Венета Савова, *Песни за св. Йоан Владимир. Издание и изследване...*, цит., стр. 193-205.

ден характер и отразява различни етапи от оформянето на литургическата традиция за светеца. Със сигурност *Службата* не е съставена от еп. Козма Китийски, каквото мнение е съществувало в изследванията.¹⁸

Службата е съставена според изискванията на Йерусалимския устав за отслужване на големи празници в три дяла – малка вечерня, велика вечерня и утрень. В утринния дял след третата песен на каноните е включено *Похвално слово*,¹⁹ а след шестата песен – *Синаксар*.²⁰

Второто издание на *Гръцката служба* за св. Йоан Владимир е част от известния мосхополски богослужебен сборник, отпечатан през 1741/1742 г., който, съдържа службите на най-почитаните в диоцеза на Охридското архиепископия светци – св. Климент Охридски, св. Петнадесет Тивериуполски мъченици, св. Еразъм Охридски (Формийски), св. Наум Охридски, св. Никодим и св. Седмочисленици. В състава на *Службата* има липсващи компоненти от първото издание, като най-явните са *Похвалното слово* и предисловието.

Третото издание на *Службата* е отпечатано през 1774 г. във Венеция от Николаос Гликис. Това издание много по-стриктно се придържа към текстовия състав от *Венецианската служба* от 1690 г. с малки незначителни размествания.

Четвъртото издание на *Гръцката служба* е направено през 1858 г. отново във Венеция въз основа на отпечатаната от Николаос Гликис през 1774 г. *Служба*. Към познатия химничен и агиографски състав от *Венецианската гръцка служба* от 1690 г. в края на това издание е добавен *Параклис* на светеца с канон на 8-и глас и начало: Δειναῖς πιεζόμενος συμφοραῖς. Впрочем, то-

⁽¹⁸⁾ *Ivi*, стр. 193-195.

⁽¹⁹⁾ Началото на *Похвалното слово* е: Συγκαλεῖ σήμερον ἡμᾶς, ὃ θεῖον καὶ ἱερὸν σύστημα τῶν φιλεόρτων. F. Halkin, *Bibliotheca hagiographica graeca*. Bruxelles 1957 (= BHG), № 2195.

⁽²⁰⁾ Началото на *Синаксара* (BHG 2195b) е: Οὗτος ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀγιώτατος καὶ ἐνδοξότατος Ἰωάννης. F. Halkin, *Bibliotheca hagiographica graeca*. Bruxelles 1957 (= BHG), № 2195b.

зи параклис не много по-късно е бил преработен за новомъченика св. Йоан Руски.²¹

Днес освен посочените вече четири издания са известни и няколко нейни преписи. На първо място трябва да се посочи фрагментът от *Службата*, съдържащ непълен препис на *Синаксара* за светеца, в ръкопис от сбирката на Виктор Григорович РГБ, ф. 87, № 167 (820).²² Датировката на ръкописа, от който е фрагментът, е спорна. Според описа той е от XVI в., но съществуват и мнения за края на XVII и XVIII в.²³ Нови палеографски наблюдения потвърждават по-ранния произход на преписа.²⁴

С библиотеката на Зографската света обител „Св. Георги Зограф“ са свързани три гръцки преписа на службата. Първият сред тях е от ръкопис Zogr. Gr 111-1,²⁵ в който са поместени всички служби от мосхополския сборник от 1741/1742 г. *Службата* за св. Йоан Владимир е на л. 46а-54б (с. 87-104) и предава последованието за светеца точно по мосхополското издание. Вторият препис е от кодекс Zogr. Gr 142,²⁶ който по всяка вероятност е създаден в средата на XIX в., ако се има предвид при-

(²¹) *Параклисът за св. Йоан Владимир* е преработен за св. Йоан Руски (27 май) от монаха Даниил. Това е втори случай след *Похвалното слово* на преработване на текст на св. Йоан Владимир за тезоименития новомъченик Йоан Руски: <<http://glt.xyz/texts/May/27b.uni.htm>>.

(²²) Vasilka Tapkova-Zaimova, *Un manuscrit inconnu de la Vie de S. Jean Vladimir*, „Études balkaniques”, 6 (1967), p. 179-188. Дигитални копия на двата листа от ръкописа се откриват на адрес: <<http://old.stsl.ru/manuscripts/fond-87-sobranie-v-i-grigorovicha/63>>.

(²³) *Ivi*, стр. 185.

(²⁴) Виктор Недески, *Хагиографските и химнографските традиции...*, цит., стр. 18.

(²⁵) Καδάς, *Τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Μονή Ζωγράφου*, „Βυζαντινά”, 17 (1994), σ. 154; Σ. Καδάς, *Συμπληρωματικός κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἱεράς Μονῆς Ζωγράφου τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, „Ελληνικά”, 2 (2006), стр. 362.

(²⁶) *Ivi*, стр. 372; Жанна Левшина, *Греческий литургический сборник из Зографского монастыря с сочинениями, посвященными Святому великомученику Иоанну Владимиру, князю сербскому*, „Црквене студије”, 13 (2016), стр. 79-90.

писката на л. 105а, в която е посочена 1850 г. *Службата за св. Йоан Владимир* се намира на л. 110а-132б (с. 219-266) и съдържа базисния химничен материал за светеца от първото издание от 1690 г. с някои специфични редакторски намеси в текста. Всъщност благодарение именно на този препис успях да разбера, че гръцкият текст е бил редактиран и именно по редактирания вариант, засвидетелстван в този препис, е направен славянският превод за изданието от 1802 г.

Третият препис, който също е свързан със Зографския манастир, е част от забележителния по своя състав и „съдба“ сборник № 1388 от сбирката на Андрей Титов (РГБ, ф. 775), който е представен в публикация на Жана Левшина.²⁷ Този литургически сборник е създаден в Зографския манастир между 1857 г. и 1866 г. *Службата за св. Йоан Владимир* е поместена на л. 138а-171б и продължава с последованието на *Параклиса* за светеца на л. 172а-179а. Текстът на службата е преписан от изданието от 1774 г. В края на титовския препис на *Службата* е включен текст, който не се открива в никое от нейните издания или друг препис. Това са стихове от архимандрит Натанаил Зографски.²⁸

По библиографски данни от публикация на Константинос Якумис има сведения за още един гръцки препис.²⁹ Става дума за *Служба* за светеца, преписана от свещеника Антоний заедно със службата за св. Николай, която е дарена на църквата „Свети Георги“ на 15 април 1800 г. в Селица (дн. Ератира, Гърция).

Славянската служба за светеца е отпечатана през 1802 г. във Венеция, а преводът е направен по настояването на хилендарските проигумени Лука и Партений. Къде и от кого е осъществен преводът, не е известно, но от предисловието на *Службата* се разбира, че тя е коригирана в църквата „Св. Спиридон“ в Триест и издадена във Венеция със средствата на търговеца

⁽²⁷⁾ *Ibid.*

⁽²⁸⁾ *Ivi*, стр. 84-85, 89.

⁽²⁹⁾ Konstantinos Giakoumis, *Glimpses from the Politics and Pragmatics of St. John-Vladimir's Veneration & Pilgrimage in the Longue Durée*, in *Diethnēs Epistimonikó Sinédrio "Kírillos kai Methódios: To Vizántio kai o kósmos ton Slávon"*, 28-30 Noemvriou 2013. Ed. A. Delikari. Thessaloniki 2015, p. 135.

Хаджи Теодор Мекша в печатницата на Папа Теодосий.³⁰ В изследванията е утвърдено мнението, че славянският превод е направен по *Второто венецианско издание* от 1774 г., а корекциите на превода са дело на Викентий Ракич, който е автор на стиховете с именен акростих преди *Славянското житие* в края на *Службата*, на което е и съставител.³¹ Както вече отбелязах, по всяка вероятност преводът е направен не директно от някое от наличните до 1802 г. три гръцки издания, а по ръкопис, в който химничният текст, възхождащ към изданието от 1774 г., е бил допълнително редактиран, пример за което е гръцкият препис Zogr. Gr 142.³²

(³⁰) Πολλάδοβάνιε στήλιω κελκομύχενικα χυδοτγόρца η μύροτχοца Ιωάννα Βλαδίμιρα царά έέρβκαγω. Въ Венеция, 1802, стр. 1.

(³¹) Стојан Новаковић, *Први основи словенске књижевности...*, цит., стр. 243-244; Димитрије Руварац, *О Св. Јовану Владимиру. Исторично књижевна цртица*. Земун 1892, стр. 17-18, 19-32; Виктор Недески, *Хагиографските и химнографските традиции...*, цит., стр. 19.

(³²) Става дума за разночетене в седалния на 8-и глас с начало: Земназ всS wЗстави1въ/ Та̑ е̑п̑у̑ε̑ια̑ παν̑τα̑ κατα̑λι̑π̑όν̑, чийто финал τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἑορτάζουσι πόθῳ, τὴν ἁγίαν μνήμην σου се открива в славянския превод, липсва в първите три гръцки издания, а се чете единствено в най-късното от 1858 г. Съпоставката на текста на песнопението по трите гръцки преписа (Zogr. Gr 111-1, Zogr. Gr 142 и Титов 1388) показва, че допълнението в края на седалния е налично в Zogr. Gr 142 и отчасти в Титов 1388 (л. 145б τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι). Най-вероятно Zogr. Gr 142 съдържа състава на *Службата* според изданието ѝ от 1774 г., но с редакцията, която е отразена и в църковнославянския превод, и в по-късното последно гръцко издание от 1858 г. Наблюдението, макар и само върху едно разночетене, може да послужи като насока да се мисли, че славянският превод наистина е направен от някой гръцки кодекс на Света гора. Това не е конкретният препис от Zogr. Gr 142, защото по всяка вероятност той е създаден през 1850 г., а е друг неизвестен препис, в който е била отразена добавката в коментираното песнопение. Възможно е това да е препис от Хилендарския манастир, съдейки по информацията за двамата участници в подготовката на изданието от 1802 г., а именно хилендарските монаси и проигумени Лука и Партений. За съжаление, не разполагам с никаква информация за наличието на славянски или гръцки преписи на службата за светеца в библиотеката на този манастир. Съществува и друга вероятност – преводът да е бил само коригиран или сверяван по някой гръцки ръкопис и така добавката в песнопението да е включена в изданието от 1802 г. Към това насочва информацията в предисловието, че *Службата* е била ѝ погрешностей изсправлена в църквата „Св. Спиридон“ в Триест.

Второто издание на *Славянската служба* е осъществено през 1861 г., когато тя е включена в състава на *Сръбляка* на белградския митрополит Михайло.³³ Изданието съдържа същия химничен състав, който е подложен на редакция. Редакторският пласт, открояващ се в *Сръбляка* от 1861 г., се запазва и в следващите издания – в *Сръбляка* от 1986 г.³⁴ и в *Зелените минеи* от 2002 г.³⁵

Третото издание е осъществено благодарение на св. Николай Велимирович и охридското „Братство на свети Климент“ по случай 910-годишнината от мъченическата смърт на св. Йоан Владимир през 1925 г.³⁶ Изданието почти напълно повтаря по състав венецианското от 1802 г., но все пак се наблюдават някои малки разлики. В началото му е поместена литография на св. Йоан Владимир.

Следващата публикация на *Славянската служба* е в *Сръбляка* от 1986 г.³⁷ В нея *Славянското житие* е отпаднало, а в останалата част съставът ѝ съвпада с първото издание в *Сръбляка*, макар и на микроравнище да се наблюдават някои допълнителни редакции.

Последното отпечатване на *Службата* е осъществено през 2002 г. в рамките на проекта *Зелени минеи*.³⁸ Тъй като *Зелените минеи* са сводни богослужбни сборници, *Службата за св. Йоан Владимир* е поставена след тази за св. мъченик Василиск за 22. май. Текстът на последованието е с осъвременен правопис и с ясно сегментиране на стиховете, което е характерно за съвременните руски богослужбни издания.

(³³) *Сръбляк*. Београд 1861: <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4265>>.

(³⁴) *Сръбляк*. Београд 1986: <http://www.novisrbljak.narod.ru/Srbljak_scan/Srbljak_small_33.pdf>.

(³⁵) *Минея май*. Москва 2002: <https://azbyka.ru/days/assets/upload/minei/05/minea_05_22.pdf>.

(³⁶) *Последованіе сѣаго великомѹченика чюдотворца ѿ мѹроточца Іоанна Владиміра царя сербскаго*. У Сремским Карловцима 1925.

(³⁷) *Сръбляк*. Београд 1986, стр. 388-398.

(³⁸) *Минея май*..., цит., стр. 389-412.

От венецианското издание на *Славянската служба* от 1802 г. са правени и преписи. Днес са известни общо шест, като всички те са пряко или косвено свързани с книжовната дейност в Зографската света обител и с активната почит към св. Йоан Владимир в братството на манастира.

Първият препис на *Службата* е от зографския празничен миней Zogr 318 от 1895 г.,³⁹ който е дело на българския духовник и книжовник от края на XIX и началото на XX в. от Зографския манастир отец Иринарх Трудолобец.⁴⁰ Ръкописът е точно датиран, тъй като съдържа бележка на л. 1а с датата 25 юли 1895 г., на която минеят е завършен по времето на игуменството на свещеноархимандрит Григорий. Той може да бъде определен като зографски празничен миней, в който са включени служби за редица български светци. В него за първи път са поместени преводите на Калистрат Зографски на *Службите за св. Климент Охридски* и *св. Наум Охридски*. *Службата за св. Йоан Владимир* се намира на л. 47а-55а. На микроравнище този препис отразява специфичен редакторски пласт от частични корекции, правени допълнително чрез сравнение с гръцкия текст.

Вторият препис на *Славянската служба на св. Йоан Владимир* е дело на видния български духовник и книжовник Кали-

⁽³⁹⁾ *Каталог на славянските ръкописи от Зографската света обител (№ 287-405)*. К. Иванова, Е. Мусакова, свещ. Козма (Красимир) Поповски, П. Петков, А. Бояджиев, А. Бобев, Л. Ненова, М. Димитрова. Зографска света обител, Света гора 2017, стр. 49-51.

⁽⁴⁰⁾ Сведенията за Иринарх Трудолобец са оскъдни и са почерпани от публикация на Петко Петков. Знае се, че зографският книжовник е родом от Охрид и загива мъченически през 1904 г. в с. Емборе, Кайлярско (дн. Емборио, Гърция). По сведения, изнесени в доклада на Петко Петков и Гоце Ристески "Отец Иринарх Зографски от Охрид – един продуктивен атонски книжовник от края на XIX и първите години на XX в." на международната научна конференция "Охридският апостол в българската и славянската книжовна история" (София, 20-21 септември 2017 г.), с името на този зографски книжовник са свързани ръкописите Zogr 294, Zogr 406 и Zogr 407 и две от зографските псалтирии № 102 и № 172. Петко Петков, *Служба за св. Климент Охридски, преведена от отец Калистрат Зографски по преписа на Иринарх Трудолобец*, в: *Песни за Климент. Служби за св. Климент Охридски, писани от X до XX в.* Под редакцията на Искра Христова-Шомова, Венета Савова и Петко Петков. София 2016, стр. 534.

страт Зографски.⁴¹ Този препис с инв. № 34 е изготвен в отделна книжка, подарена през 1901 г. на църквата „Св. Георги Победоносец“ в Струга лично от Калистрат Зографски, за което се разбира от посвещението на титулната страница. Съставът на *Службата* в преписа повтаря Zogr 318, но на микроравнище в нея освен общия редакционен пласт за всички зографски преписи се наблюдават и допълнителни корекции, направени заради сверяване с гръцкия текст, вероятно от самия Калистрат Зографски.

Третият препис е от късния зографски празничен миней Zogr 484. *Службата за св. Йоан Владимир* е поместена на с. 108-134. Текстовият състав се припокрива с другите зографски преписи с едно изключение – не са включени литийните стихирни и паремии. На микроравнище текстът от Zogr 484 съдържа редакционния пласт, който се открива във всички зографски преписи, но се наблюдават и някои индивидуални корекции.

Четвъртият зографски препис на службата е поместен в празничния миней Zogr 296⁴² от 1939 г. *Службата за св. Йоан Владимир* е поместена на с. 105-129, а съставът ѝ е идентичен с този във Zogr 484 – липсват литийни стихирни и паремии. На микроравнище се наблюдава общият редакционен пласт, характерен за зографските преписи, и някои индивидуални корекции.

По библиографски данни са известни още два преписа на *Славянската служба* в библиотеката на Пантелеймоновия руски светогорски манастир. И двата преписа са направени от зографски изводи.

Първият от тях е в кодекс № 324 (L043465), писан през 1893 г. от йеромонаха Йоаникий.⁴³ В бележка на л. 116 е отбелязано:

(⁴¹) Калистрат Зографски (ок. 1830-1914) е родом от Струга и получава класическо образование, преподава гръцки език и църковно пеене, а по-късно приема монашество в Зографския манастир, на който е игумен в последните две години от живота си. Остава завидно книжовно наследство.

(⁴²) *Каталог на славянските ръкописи от Зографската света обител (№ 287-405)...*, цит., стр. 22-24.

(⁴³) *Каталог рукописей, печатных книг и архивных материалов Русского Свято-Пантелеймонова монастыря на Афоне*, т. 7, ч. 4. Святая Гора Афон 2013, стр. 191.

“Переписана от Зографской службы”. Същият книжовник отново през 1893 г. е преписал и *Зографското житие* на св. Йоан Владимир, което е поместено в ръкопис № 460 (L042586).⁴⁴

Вторият Пантелеймонов препис на *Службата* е от ръкопис № 500 (L043436) от началото на XX в.⁴⁵ Той съдържа 10 листа и е без край. От снимката, публикувана в каталога, става ясно, че преписът съдържа текста на *Печатната славянска служба* за светеца от 1802 г., тъй като последованието започва с предисловието на първото венецианско издание, което е отпаднало в четирите зографски преписа.

По отношение на славянския превод на *Службата*, въз основа на сравнението на всички химнични единици, могат да се направят следните заключения.⁴⁶ В славянския текст се наблюдава системно съкращаване на елементи от гръцкия текст на микроравнище. Най-често в преводния текст отпадат обръщения или уточняващи определения и изрази. Има немало примери, при които в славянските песнопения смисълът се предава в по-кратка форма, но също така налице са и случаи, в които средната или по-често втората част на песнопенията представят напълно различен поетически текст. Много често сред несъответствията се откриват синонимични преводачески решения, които разкриват стремежа на преводача вярно да предаде посланието на химнографския текст. Освен това в целия превод се открояват решения, които показват концептуално отношение – това най-често са случаите с топонимите и етнонимите. Разбира се, една съществена част от химничните текстове са преведени точно. На макроравнище в *Славянската служба* също има отпадане на няколко песнопения от гръцкото последование за светеца, както и един добавен богородичен в самия ѝ край. Детайлните наблюдения върху всяко от песнопенията във всички славянски издания и в четири от славянските преписи показват

⁽⁴⁴⁾ *Каталог рукописей, печатных книг и архивных материалов Русского Свято-Пантелеимонова монастыря...*, цит., стр. 262.

⁽⁴⁵⁾ *Ivi*, стр. 282.

⁽⁴⁶⁾ Венета Савова, *Песни за св. Йоан Владимир. Издание и изследване...*, цит., стр. 220-326.

ясно разграничение между групата на преписите и на изданията. Очевидно е, че ръкописната служба, представена в четирите зографски източника: Zogr 296, Zogr 318, Zogr4 84 и Str 34, е редактирана версия на печатната служба от 1802 г., според екземпляра в Zogr 258. Оформянето на текста на *Славянската служба* в преписите е свързано със системна редакция на макро- и микроравнище: от състава ѝ са отпаднали предисловието, *Славянското житие*, а в два от тях (Zogr 296 и Zogr 484) и литийните стихирни. В много от песнопенията на ръкописната служба се открива последователна, но не цялостна корекция на превода, направена очевидно след повторно сравнение с гръцкия текст. В рамките на групата от четирите преписа се наблюдават редица индивидуални редакторски намеси.

В групата на печатните славянски служби ясно се отделят две подгрупи: *Венецианското издание* от 1802 г. и *Белградското* от 1925 г., от една страна, и трите издания в *Сръбляка* от 1861 г. и 1986 г. и *Зелените минеи*, от друга.

В съдържателно отношение службата представя специфичните тематични линии в изграждането на образа на праведния владетел в текстовете от елбасанската традиция. Наблюдават се обаче и кръг от песнопения с по-общо съдържание, за които Виктор Недески изказва тезата, че отразяват по-ранен пласт, интегриран по-късно в елбасанското последование за светеца, послужило за основа на отпечатаната през 1690 г. служба във Венеция. Освен втория канон на 6-и глас, в който е вградена темата за град Драч, към тази група Недески причислява и част от еднострофичните песнопения, защото в тях не се открива отглас от специфичните елементи на елбасанската житийна версия за светеца.⁴⁷ В песнопенията от двете вечерни доминиращите тематични линии в образа на светеца са посветени на неговото мъченичество, преподобие и благодатната сила на мощите. В първите песнопения на *Службата* се наблюдава премерено

(⁴⁷) Viktor Nedeski, *New Discoveries for the Hellenophone Hagiographic and Hymnographic Tradition about Saint John Vladimir*, у: *Naučna konferencija 1000-godišnjica svetog Jovana Vladimira. Zbornik radova sa naučne konferencije 21. oktobar 2016. godine*. CANU, Podgorica 2017, p. 46.

присъствие на светлинна лексика. Най-важните поетически решения в едносрочичните песнопения от тези два дяла на *Службата* са свързани с описанието на раклата с мощите на светеца като изобилен извор на чудеса и на светеца като устроител на Църквата и защитник на Православието. Във връзка с тази тема в редица химнични единици се появяват троични мотиви, които са част от антиеретичната тематика в последованието. Важен смислов акцент е разработването на етимологията на личното име на светеца и обвързването му с праведния живот на св. Йоан Кръстител. В тези песнопения много често се използва символът на кръста, особено в контекста на евангелския цитат от Мат. 16:24: *ако някой иска да върви след Мене, нека се отрече от себе си, да вземе кръста си и Ме последва*. Другите често срещани тематични линии в канона са: кефалофорията, която е представена в евхаристиен контекст, всеотдайната любов на светеца към Бога и обвързването на мъченичеството му с воинските качества на праведния владетел. Сравнението в съдържателен план на двата канона от утренията извежда някои отчетливи разлики, но същевременно и общ идеен пласт, което показва, че при оформянето на окончателния състав на *Гръцката служба* е възможно химничните текстове да са били подложени на обща редакция. И двата канона имат относително общо съдържание, подчинено на доминантните тематични линии в образа на светеца, очертани в песнопенията в двете вечерни. В първия канон елементите от агиографските текстове все пак са повече.

В процеса на проучване на ръкописни източници, свидетелстващи за активната почит към светеца в братството на Зографския манастир, бяха идентифицирани два неизвестни досега текста. Това са едно късно компилативно житие от 1887 г. (*Зографско житие*), дело на Калистрат Зографски, и анонимен *Гръцки акатист* с частичен църковнославянски превод.

Късно компилативно житие за св. Йоан Владимир (Зографско житие)

Житието е идентифицирано по два преписа от библиотеката на Зографския манастир: в зографския сборник от XIX в. Zogr 496,

л. 17а-20а и в сборника Zogr 578.⁴⁸ От съдържанието на ръкопис Zogr 496 е видно, че е късен манастирски сборник с агиографски текстове за светци, чиято почит е много силна в обителта. В края на житието за св. Йоан Владимир е добавена приписка с различен почерк от този на основния текст, в която се съобщава, че текстът е преведен от гръцки през 1887 г. от йеромонах Калистрат в Зографската света обител.⁴⁹ В езиково и правописно отношение текстът на житието следва църковнославянската норма. Библиографското проучване показва наличието на още един препис на *Зографското житие*, който с най-голяма вероятност е направен от зографския извод. Третият препис, известен само по библиографски данни, е от 1893 г. и е дело на йеромонах Йоаникий в ръкопис от Пантелеймоновия светогорски манастир № 460.⁵⁰ Същият книжовник отново през 1893 г. е преписал и *Славянската служба* със *Славянското житие* за св. Йоан Владимир в ръкопис № 324 също от Пантелеймоновия манастир.⁵¹

Проучването на текста показва, че в много голяма степен то е оформено чрез превод и заемане на компактни части от *Синаксара* в *Гръцката служба*. Но не би могло да се каже, че то е превод на гръцкия *Синаксар*, защото детайлното сравнение показва позоваване и заемане на части и от *Похвалното слово*, както и на един фрагмент от *Славянското житие* от Викентий Ракич. Освен това, сред заетите и преведени части от *Синаксара* и *Похвалното слово* има редица редакторски намеси, като най-честите са съкращаване, съзнателно изчистване на елементи или преразказ на изходния текст. Най-интересно е авторско-

(⁴⁸) Ръкописът е неномериран и неописан, затова не се посочват повече сведения за този препис. Информацията за него, а и за всички останали ръкописи от манастира, ми е предоставена от библиотекаря на Зографския манастир – иеродякон Атанасий.

(⁴⁹) Текстът на приписката по Zogr 496 е разчетен от Димитър Пеев и иеродякон Атанасий по следния начин.: aw7пз маіа нї7/ Преведено съ греческаго зз[ыка] каллістратомъ/ Їером[:] Зѡграфскимъ. Вторият препис на *Зографското житие* в Zogr 578 потвърждава това четене.

(⁵⁰) *Каталог рукописей, печатных книг и архивных материалов Русского Свято-Пантелеимонова монастыря...*, стр. 262.

(⁵¹) *Ivi*, стр. 191.

то допълнение, което е вмъкнато в началото на текста, веднага след пояснението откъде произхожда светецът. Анонимният книжовник споделя по повод на родословието на праведния владетел различните версии в отделните извори, които е прегледал. От подробната „справка“ за родословието на светеца (Zogr 496, л. 17a) става ясно, че той е познавал *Гръцката служба*, нейния славянски превод от 1802 г. и *Царственика* на Христати Павлович от 1844 г., в който разказът за св. Йоан Владимир следва *История славянобългарска* на Паисий Хилендарски. Важна особеност при заемаването и превода на тези текстови части от *Синаксара* е изчистването на конкретна историческа информация от текстовия извор. Пропуснати са: споменаването, че съпругата на светеца е дъщеря на цар Самуил; името на самия цар Самуил и братята му, както и всички конкретни факти и цифри, свързани с почитанието на светеца – годината на възстановяването на елбасанската църква от Карло Топия и броят години, изминали от успението на светеца. Същевременно се забелязва акцент върху темата за целомъдрието, събитията, предхождащи мъченичеството, са подробно представени, а топографията е по-детайлна, което предполага добро познаване на местата, свързани с почитанието на светеца и преданието за края на живота на светия владетел. Освен това, прави впечатление, че от *Синаксара* са пропуснати елементи, които не са се сторили уместни за съставителя – пространното изложение за българските първоучители и за цар Симеон, темата за ревността на съпругата, а негативното описание на нейния брат се изчерпва с еретизма, без определението „втори Юда и Каин, семе Хаанаанско“.

Анонимен гръцки Акатист за св. Йоан Владимир

Гръцкият *Акатист* за св. Йоан Владимир⁵² е с начало Τὸν χαριτῶνυμον πιστοῖ ἀνευφημῆσωμεν и е известен само по един препис в ръкопис Zogr. Gr 214 от библиотеката на Зографския ма-

(⁵²) Гръцкият акатист е резчетен и преведен на български език от Росен Русев в Росен Русев, Венета Савова, *Неизвестен гръцки Акатист за св. Йоан Владимир...*, цит., стр. 83-111: <https://philol-forum.uni-sofia.bg/wp-content/uploads/2019/07/FF_2019_9_082_111_29_BG.pdf>.

настир. Ръкописът е късен, без датировка и все още не е включван в описания и каталози. Той представлява малка тетрадка без подвързия, съдържаща общо 11 пожълтели листа с по 22 реда, изписани с дребен бързопис и тъмнокафяво мастило. По всяка вероятност ръкописът е писан през XIX в. Текстовете на *Акатиста* и следващите го две сходни по съдържание молитви към светеца са на л. 1а-10а.

Не е известно дали *Акатистът* е имал цялостен църковно-славянски превод. В славянския ръкопис Zogr 533 на л. 1а-2б се откриват само три от песнопенията в превод – кондак (кукулий) № 1, икос № 1 и кондак № 2. Ръкопис Zogr 533 е късен славянски сборник от края на XIX и началото на XX в., съдържащ общо 18 л. хартия с размери 215x170 mm. Съдържанието на ръкописа е следното: Фрагмент от *Акатиста за св. Йоан Владимир* (л. 1а-2б); *Параклис за св. Георги Победоносец* (л. 3а-12б) и фрагмент от *Акатиста на св. Георги Победоносец* (л. 14а-18а). На л. 13 са вписани маргинални бележки.

В съдържателно отношение *Акатистът* отразява всички особености на елбасанската традиция в почитта към светеца.

Представените известни и нови сведения за църковната прослава на св. Йоан Владимир са ярко свидетелство за активния култ към този светец през XVIII, XIX и XX в. Особено място, както е видно от изнесените нови данни за преписи на *Службата*, *Зографското житие* и гръцкия *Акатист*, заемат книжовните прояви в зографското братство, където благочестивият православен владетел е горещо почитан като помощник във времената на изпитания за всички християни на Балканите.

SUMMARY

The publication contains a more extensive study of the liturgical texts for St. John Vladimir. Its purpose is to summarize the current state of knowledge and present new information about the saint's Service. The article provides information about all known Greek and Slavic editions and copies of the Office today (four Greek editions and four copies; five Slavonic editions and six copies). Moreover, the focus is to present two recently identified texts in manuscripts from the library of the Zograph monastery – the late Slavonic Vita (Zographic Vita) and the Greek Akathist, both from the nineteenth century.